

Balogh István – Laukó Éva Mária*

A magyarországi szlovák temetők örökségének helyzete

Tótkomlós és környéke szlovák temetői

Tótkomlós és környéke szlovák községei területi láncolatot és egy nyelvszigetet alkottak. Tótkomlóst 1746-ban *Békésszentandrásról* érkező, eredetileg közép-szlovákiai származású családok alapították. A túlnépeseedett Komlós lakói közül kivált telepések 1802-ben *Nagylakra* költöztek, a nagylakiak egy része pedig 1817-ben a *pitvarosi pusztára*. Őket a kincstár dohánytermesztésre akarta kötelezni, de ellenszegülésük miatt a falu határának kétharmadát elvették tőlük. Ezen a területen 1843–1844-ben hozták létre a mai *Csanádalberti* és *Ambrózfalva* községeket. Míg albertit nagylaki és pitvarosi telepések, Ambrózfalvát csabai szlovákok alapították. Jelen vizsgálatunkban Tótkomlós és szűkebb környéke, Pitvaros, Csanádalberti és Ambrózfalva szlovák temetőivel foglalkozunk.

Dr. Gyivicsán Anna az általa meghatározott kulturális modellek alapján Tótkomlóst a mezővárosi-városi települések közé sorolta, melyhez a vonzáskörzetébe tartozó kisebb falvak kötődtek. Nyelvi-kulturális szempontból a leginkább tagolt, háromrétegű modellhez tartozott, amelyben a szlovák nyelvhez kötött kulturális elemek a magas-, az egyházi- és a népi kultúrában egyaránt szerepet kaptak. A magyarországi nyelvszigetek között ma is kivételesnek számít az itteni szlovák kultúra a közösség életében és társadalmi kapcsolataiban elfoglalt erős pozíciója miatt.¹ A nagy létszámú komlói szlovákság rétegzett társadalmi struktúrájával, kedvező gazdasági feltételeivel és önálló anyanyelvi kultúrát közvetítő egyházával jelentős hatást gyakorolt a környék kisebb településeire. A szoros piaci és házassági kapcsolatok révén Tótkomlós kulturális kisugárzásának határai kiszélesedtek, a nemzetiségi kultúra társadalmi szerepe és értéke megnövekedett, ez pedig jelentős mértékben hozzájárult a térség szlovák kultúrájának továbbéléséhez. A nyelvszigeten belül történő házasságkötéseknek is köszönhető, hogy az 1880–1941 közötti népszámlálások szerint az országon belül az itteni szlovákság asszimilációja volt a legalacsonyabb. Tótkomlóson 1941-ben a lakosság 75%-a vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, ugyanez az arány Pitvaroson és Csanádalbertin 91%, Ambrózfalván pedig 86% volt.² Hiába törekedett az evangélikus egyház a magyarosításra, Tótkomlóson a magyar nyelvű istentiszteleteket a hívek nem látogatták, ellenben egyre erőteljesebb nemzetiségi öntudat fejlődött ki. Az aktív gazdasági és kulturális egyletek, szervezetek, színjátszó csoportok működésében a nemzetiségi kultúra és nyelv tudatos védelme tükröződött.³

Normatív nyelvvaltozatnak hagyományosan a cseh Králici biblia nyelvét, a bibličinát tartották, amely a XVI. század végétől vált a szlovák evangélikusok liturgikus és irodalmi nyelvévé. Fokozatosan kialakult egyfajta hierarchia a hétköznapi és az egyházi nyelv között. A bibličina a beszélt nyelvre nem gyakorolt hatást, ellenben ünnepélyessége révén szerepet kapott egyes szokásokban, valamint schwabacher típusú gót betűs írásmódjával együtt tovább élt a sírmlékek felirataiban, bibliai idézeteiben is. Az irodalmi nyelv szerepének erősödésével

Megjelent a RÉGIÓ 2020/3. lapszámában

* A szerzők Balogh István az ORZSE adjunktusa, e-mail: baloghi@or-zse.hu és Laukó Éva Mária szlovák nyelv- és irodalomtanár, e-mail: laukoeva@gmail.com

¹ Gyivicsán Anna: A magyarországi szlovákok nemzetiségi tipológiája. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): Kisebbségek interetnikus kontaktójában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon. Kolozsvár: Kriterion – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 64–67.

² Gyivicsán Anna: Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: Szincsek György (szerk.): Tótkomlós története és néprajza 2. kötet. Tótkomlós: Tótkomlós Város Önkormányzata, 1996. 379–383.

³ Gyivicsán, 1996. 390–391.

a XIX–XX. század fordulójától már főként szlovák feliratokat találunk a sírjeleken, váltakozóan gót, illetve latin betűs írással.⁴ Tótkomlóson és környékén a lakosságcsereig a szlovák kultúra meghatározó szerepet töltött be úgy a közösség kulturális életében, mint a mindennapi társadalmi kapcsolatokban. Ennek megfelelően a temetőben is általános maradt a szlovák nyelvű felirat.⁵

A II. világháborút követő lakosságcsere alapjaiban formálta át a térség etnikai és felekezeti képét. Tótkomlósról 3211 fő, a település szlovákságának 35%-a költözött ki. A vizsgált települések közül arányai-
ban innen települtek ki a legkevesebben, így a szlovákság 1949-ben is abszolút többséget alkotott (53%). Az evangélikus felekezet megőrizte pozícióját (68%). Ennél szélsőségesebb változások történtek a környező kisebb falvakban, ahol az évtizedek óta állandósult munkanélküliség és földínség sokkal többeket ösztönzött a kitelepülésre.⁶ Pitvarosról 1988 fő, a helyi szlovákság 72%-a választotta a kitelepülést, így 1949-re arányuk 25%-ra csökkent. A felekezeti arányok is megfordultak: az evangélikusok 30, a katolikusok pedig 63%-ot tettek ki. Csanádalberről 1971-en települtek ki (a szlovákok 67%-a), így 1949-re 24%-ra csökkent a szlovák anyanyelvűek aránya. Az 1941-ben még 94%-os evangélikus felekezet 28%-ra esett vissza. Ambrózfalváról kevesebben, a helyi szlovákok 39%-a, 366 ember költözött Csehszlovákiába, így a szlovák-magyar arány hasonlóvá vált (46 és 54%), az evangélikus többség pedig megmaradt (74%).⁷

A lakosságcsere településenként eltérő mértékű és jellegű hatásait a temetési kultúra átalakulásában is nyomon követhetjük. Tótkomlóson a katolikusok a XIX. század óta rendelkeznek saját temetővel, így a két – köztemetői funkciókat is ellátó – evangélikus temető képe a vegyesházasságok, az asszimiláció és a modernizációs trendek nyomán kisebb mértékben és lassabban változott meg. Az új sírmlékeken azonban napjainkra egyeduralkodóvá vált a magyar felirat. Pitvaroson a régi temető lezárását követően új, közös temetőrészt nyitottak, ahol kezdetben évtizedekig elválasztva temetkeztek a katolikusok és evangélikusok, ez a határvonal a vegyesházasságok növekvő mértékével fokozatosan megszűnt. Csanádalberről és Ambrózfalván is évtizedeken keresztül megfigyelhetők az elkülönülés jelei.

Az asszimiláció hatására a szlovákság aránya az eltelt hetven év során tovább csökkent, a 2011. évi népszámlálás adatai szerint a szlovák anyanyelvűek, szlovák nemzetiségűek, valamint a szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők száma Tótkomlóson együttesen 1292 fő (21%), Pitvaroson 77 fő (5%), Csanádalberről 10 fő (2%), Ambrózfalván pedig 47 fő (9%).⁸ Ezek az adatok is jelzik, hogy a csökkenő, illetve néhol már lényegében eltűnőben lévő szlovák közösségek funerális (gyászsal, temetéssel kapcsolatos – *a szerk.*) örökségének megőrzése sürgető feladat, ami csak helyi összefogással valósítható meg. A következőkben az egyes temetők örökségvédelmi vizsgálatának eredményeit közöljük.

A tótkomlósi Ótemető

A település déli részén a Száraz-ér íve menti magaslaton alakították ki a település első, máig működő temetőjét. Történeti főbejárata, a téglalaoszlopos, fából készült, szlovák feliratos kapu a Bajcsy-Zsilinszky út végén található, a mai kiépített autótút az *Ótemető sorról* nyílik, de a régi északnyugati rész egy hídon keresztül a Bajza József utca felől is megközelíthető. Az 1965-ben készült légifelvételken látható, hogy az északnyugati, valamint a déli-délnyugati rész még két nagyobb összefüggő temetett területet alkotott. A jelenlegi állapottal összevetve kiderül, hogy az északnyugati rész nagyobb hányadát azóta beszántották, a déli-délnyugati rész döntően eredeti képét őrzi, emellett a temető közepe észak felé új parcellákkal bővült.

Egyszerű szlovák sírkő bibliai cseh nyelvű sírverssel a csanádalberről (1934).

Felirata: „Vizármutek máte / Mni (!) ale opet uzrim / Vás a radovti se (!) / Bude srdce Vase / Tu odpočiva k.r.p. / Koncos Martinova / Manželka rozena / Lavko Maria / n.r. 1900 Januara 28. / u.m.r 1934 Septembra 30. / Oplakava Zarmutěni / Manžel aj zo sinom. / Pokoj prachu jej.”

Fordítása: „Nektek gyászotok van / El fog múlni de újra meglátlak / Benneteket és örülni / Fog a Ti szívetek / Itt nyugszik Krisztusban, az Úrban / Koncos Martin / Felesége született / Lavko Mária / sz. 1900 Január 28. / megh. 1834 Szeptember 30. / Siratja Gyászoló / Férje a fiával / Béke poraira.”

⁴ Gyivicsán, 1996. 386–387. és Tóth Sándor János – Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet – Zsilák Mária: A nyelvi másság dimenziói Tótkomlóson. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): Kisebbségek interetnikus kontaktójában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon. Kolozsvár: Kriterion – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 115–116.

⁵ Gyivicsán, 1996. 384–385.

⁶ Bernula Mihály: Pitvaros rövid története. 1816–1969. Hódmezővásárhely: k. n., 1969. 86–89.

⁷ Kugler József: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000. 186.

⁸ 2011. évi népszámlálás. 3. Országos adatok. Összeáll. Bojer Anasztázia [et al.] Budapest: KSH, 2013. 13, 64–66.

Szlovák nyelvű, tardosi vörösköből készült síremlék 1856-ból, Tótkomlós, Ótemető

A tótkomlói Újtemető 136 éves, bibliai cseh nyelvű alapító felirattal díszített főkapuja a fasorral

A legkorábbi emlékek mára megsemmisültek. *Koppány* János evangélikus lelkész és helytörténet-kutató az 1980-as években még lefényképezett egy XVIII. századi, latin feliratos, homokkő síremléket, amely azóta tönkrement. A temető lebontott csőszházának 1825-ös szlovák nyelvű gerendafelirata is csak az ő leiratában maradt meg.⁹ A temető mai legkorábbi értékei közé tartozik a téglából épített kényelvű, oltárszerű kolera-emlékmű (1833), *Sexty* György (1754–1829) templomépítő lelkész homokkőből faragott síremléke életfáklyáját lefelé tartó geniusszal, valamint jókai *Szakáll* Jakab (1752–1842) földbirtokos kriptája és magyar nyelvű síremléke.

A legrégebbi megmaradt síremlékek a temetői utak mellett találhatóak, a XIX. század közepéről származnak. A nyelv- és betűhasználat kezdettől fogva változatos, a nyelvek, betűtípusok gyakran egy kövön belül is keverednek, nem lehet valódi időrendet kimutatni. A betűhasználat valószínűleg technikai lehetőségektől is függött. Ebből adódhat, hogy az első sírkövek (1851) latin betűs, bibliai cseh, vagy szlovákkal kevert bibliai cseh nyelvűek. 1857-től jelennek meg a schwabacher típusú gót betűs bibliai cseh nyelvű sírkövek, közülük az utolsók az 1940-es évek elejéről származnak (1940, 1943). A gót betű használata a szlovák nyelvű síremlékeken kissé tovább élt (1944, 1946, 1950). A latin betűs szlovák síremlékek közül a legkorábbi (1856) magyar fonetikával írt szavakat is tartalmaz, gyakori a név magyar, vagy sajátos kevert formában való közlése (például Lászik Györgyová, 1897). A XIX. század végétől megfigyelhető a szövegformák, eulogiák (magasztalások, dicsőítések – *a szerk.*) megszilárdulása, csak rendhagyó esetben (például fiatalon elhunytaknál) találkozunk sírversekkel, bibliai idézetekkel (utóbbiak bibliai cseh nyelvűek). A szlovák feliratok az 1960–70-es évektől sematikus formulákra rövidülnek, velük párhuzamosan pedig fokozatosan nő a magyar, majd kizárólag nevet és évszámokat közlő síremlékek száma. A szlovák sírkövek csökkenő arányban, de 1990-ig jelen vannak, azóta csak néhány egyedi példával találkozhatunk (2003, 2004, 2006, 2014). A temető területe lassan bővül, ugyanis a régi részekben folyamatosan cserélődnek a sírok, eltűnnek a régebbi síremlékek. Ennek ellenére az 5–8. parcellákban jelentős arányban találhatóak a XX. század első feléből származó kövek, köztük több nagyméretű, reprezentatív szürke- és feketegránit obeliszk, a helyi jómódú gazdacsaládok síremlékei. Az 10. parcellában a múltbeli felszámolások ellenére jelentős, egységesen a XIX–XX. század fordulójáról származó emlékmű maradt fenn, sok közöttük a ledől, rossz állapotú kő. Az utak mellett mintegy húsz, többségében tardosi vörös mészkőből készült XIX. századi síremlék található. Ezek jelenleg nehezen olvashatók, azonban szakszerűen megtisztítva, konzerválva a temető kiemelkedő értékeivé válhatnak. A temető XIX. századi, valamint századfordulós részeinek területi szintű védelme sürgető feladat. Az Ótemető egyike annak a tizenkét hazai nemzetiségi vonatkozású temetőnek, amelyet a 2010-es ombudsmani vizsgálat során megtekintettek. A jelentés is felhívja a figyelmet a helyi védelem szükségességére.¹⁰

A tótkomlói Újtemető

Az Újtemető sor felől nyílik az 1884-ben alapított¹¹ temető téglaoszlopos, fából készült, szlovák feliratos főbejárata. A két világháború között új kapu nyitását tervezték az orosházi út felől, s bár ez nem valósult meg, a történeti díszsorok ennek hatására két főút mentén fejlődtek ki. A temető megőrizte a XIX–XX. század során kialakult képét: a fasorral szegélyezett utak mentén sorakoznak az egykori jómódú gazdacsaládok, egyházi és világi előjárók, tengelyükben pedig a lelkészek reprezentatív síremlékei, amelyek Tótkomlós polgárosodásának, egykori, meghatározóan szlovák nyelvű elitkultúrájának funerális bizonyítékai. A régi síremlékek az alapítástól kezdődően fennmaradtak (1885,

⁹ Koppány János: A halál és dolgai a tótkomlói szlovákoknál. Kézirat. Tótkomlós, é.n. A gerenda felirata: „Z is. Farkas András K Molnár György s Kmetyko Ján K Motyovszki Pál 1825 aug. 8.”

¹⁰ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának 2010. évi jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról. 352.

¹¹ Gajdács Pál: Tót-Komlós története. Gyoma: Kner ny., 1896. 378–379.

1888, 1891 stb.). A gót betűs bibliai cseh vagy szlovák, illetve kevert nyelvű sírkövek egyre fogyó arányban az 1950-60-as évekig megtalálhatók (1952, 1954, 1968). Az egyetlen későbbi példa az 1990-es évekből származik. A latin betűs szlovák síremlékek a századfordulón jelentek meg, az 1960-as évektől arányuk csökken, az utolsók az 1970-es évekből valók (1974, 1975, 1976). A népi temetkezés hagyományait őrzik a feketére, valamint kékre festett, fából készült sírtáblák. A feketéket férfiaknak és idősebb asszonyoknak, a világoskéket gyermekeknek, fiatal lányoknak és asszonyoknak készítették. A sematikus textusba ágyazva az elhunyt nevét, korát és a halálozás idejét tüntették fel.¹² Mára már csak néhány maradt meg belőlük, jobbára az Újtemetőben. A 2010-es ombudsmani jelentés is kiemeli, hogy az „utolsó előtti percben van a szlovák fakeresztes síremlékek megmentése”.¹³

A funerális reprezentáció értékei közé tartozik Tótkomlós első orvósának, dr. Simon Pálnak és családjának sírboltja, kis tornyán egy márványból faragott angyalszoborral (1896 k.),¹⁴ valamint Erzika Lehoczky (1901–1927) sírja, amelyen ugyancsak angyalszobor látható. A temető keresztveződésében állt Tótkomlós egyik kiemelkedő személyisége, Gajdács Pál (1847–1929) evangélikus lelkész, történetíró nagyméretű, műkö síremléke, amelyet a hozzá tartozó örökzöld sövényvel együtt elbontottak. Helyére Gajdács jelentőségéhez méltatlan aranyú sirjel került. Az 1965-ös légifelvételről kiderül, hogy a temető úthálózata és szerkezete változatlan, azonban az egykor telitemetett keleti részekben már nem találunk sírokat. Északkeleti részén utóbb az Evangélikus Szeretothon építkezett. A régi parcellák ma is használatban vannak, a legregyebbi síremlékek közül sok gazdátlan, ledőlt, vagy felújításra szorul, a sírok cserélődése pedig folyamatos. A Gajdács-sír elbontása is jelzi, hogy a történeti síremlékek, parcellák védelmének hiánya veszélyezteti a temető örökségi értékét.

A pitvarosi temető

A mai temetőt 1824-ben alakították ki a településtől nyugatra, később észak felé bővítették. A község tulajdonában állt, de az evangélikus egyház használta, és a más vallású halottak részére is biztosította a temetkezést.¹⁵ A legkorábbi, déli rész a XIX. század végére betelt, ekkor kezdődött a temetkezés a jelenlegi ún. régi temető területén. A temető kerítéssel és kiépített utakkal nem rendelkezik, területe rendezetlen, a bozót kivágásától eltekintve elhanyagolt, sok síremlék kidőlt, összetört, jelentős felépítményekről hiányoznak az obeliszkok. A két világháború között a lakosság nagy része szegénységben élt, a legtöbben csak fa sírjelet állítottak, amelyek mára megsemmisültek, emiatt a terület középső része lényegében üres.

Jelentős a rövid szlovák, vagy magyar felirattal rendelkező, kisméretű, egyszerű, vagy a fejrészen népies motívumokkal díszített, sematikus műkö sírjelek száma. A legrégebbi síremlékek tardosi vörös mészkőből készültek, szlovák nyelvűek, latin betűs írással (1888, 1894). A módosabb gazdák sírjain látható gránitkövek a bejárathoz közel, valamint középen, az út mentén helyezkednek el, ezek nyelve részben helyi nyelvjárási elemeket tartalmazó szlovák, részben magyar, néhány esetben pedig bibliai cseh (1937). Néhány síremléken gót betűs bibliai cseh nyelvű idézet, illetve sírvers is látható. A gót betűs felirat ritkább, de az egész időszakra jellemző. Ebben a temetőrészben a legkésőbbi sír 1949-ből származik. A terület a XX. század közepére betelt, legújabb, nyugati fertályán többségben már a betelepített magyar lakosság síremlékeit találjuk. A lakosság összetételének megváltozása is szükségessé tette a temetőkérdés rendezését. 1959-ben a két egyház megállapodott, hogy a korábbi régi temető területét a porladási idő letelte után megnyitják és megosztva használják. Ettől kezdve a bejárattól jobbra a római katolikus, balra pedig az evangélikus vallásúak temetkeztek.¹⁶ Több család

Erzika Lehoczky angyalszoborral díszített sírköve a tótkomlói Újtemetőben (1927)

A pitvarosi régi temető középső része kisszámú, műkö síremlékekkel és névtelen sírhelyekkel

¹² Gyivicsán, 1996. 386–387.

¹³ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának 2010. évi jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról. 352.

¹⁴ Gajdács, 1896. 223–224., 378.

¹⁵ Kemény, 1992. 73–75. A reformátusok és katolikusok a temetőn belül, a zsidó és baptista hívek külső szekciójában temetkeztek, ezek mára megsemmisültek, a sírköveket ellopták, területüket bozótos fedi.

¹⁶ Kemény, 1992. 73–75.

áthozta szerettei síremlékét a régi temetőből, ez magyarázza a területen a régi, szlovák nyelvű, latin betűs síremlékeket (1875, 1882, 1896). A modern, sematikus sírköveken az 1970–80-as évekig találunk néhány szlovák nyelvűt, a legkésőbbi, amelynek felirata hagyományos gót betűs írással készült 1995-ből származik. Az elkülönülés az evangélikus szlovák lakosság fogyatkozásával a temetőben megszűnt. A régi temető lezárt terület, nem történtek rátemetések, exhumálások, lepusztult állapotának ellenére örökségi értékét fokozza, hogy máig őrzi eredeti képét, hitelesen tükrözi az egykori pitvarosi szlovákság gazdasági és társadalmi viszonyait.

Szlovák nyelvű sírfelirat magyar fonetikával a csanádalberti temetőből (1953).

Felirata: „Tu otpocivaju (!) / milyi rgcs (!) / Ján Kapuszta / 1870-1928 / ajeho mila manzselka (!) / rogyena (!) / Csilyek Anna / 1872-1953 / pokoj prachu jejich”
Fordítása: „Itt nyugszanak / kedves szüleink / Ján Kapuszta / 1870-1928 / és az ő kedves felesége / született / Csilyek Anna / 1872-1953 / béke poraikra”

A csanádalberti temető

Csanádalberti temetőjét a község északi részén, a Dózsa György utcán alakították ki. Az 1973-as légifelvételen látható, hogy a temető régi sírjai az északi részében helyezkedtek el a főút mindkét oldalán. Ma a legrégebbi sírok nyugatról és keletről övezik az újabb, középső és déli részeket. A régi sírok területe viszonylag rendezett, rendszeresen kaszálják. Néhány ledőlt, törött kőtől és bozótos síremléktől eltekintve jól bejárható.

A régi részekben a sírkövek elhelyezkedése szórványos, az egykori, fejfával jelölt sírok nagy száma miatt. Pitvaroshoz hasonlóan Csanádalbartin is jelentős az egyszerű és sematikus növényi motívumokkal díszített múkó sírjelek száma. A néhány kiemelkedő obeliszk a hátsó szekcióban, a főút közelében található, a jelenlegi temetőtől északra. A ma már termőföldként használt rész közepén magában áll *Molitorisz* Lajos (1797–1860) lelkész, a Magyar Természettudományi Társulat rendes tagja, Csanád vármegye táblabírájának 1879-ben felavatott fehérmárvány síremléke. A jelenlegi területen 1887-től fokozatosan növekszik a sírkövek száma, a sírkövek többsége szlovák nyelvű és latin betűs, mellettük jelentős számban az 1920-as évektől az 1940-es évek végéig datálhatók a gót betűs, a helyi nyelvet és a bibliai cseh nyelvet is ötvöző sírfeliratok. Ezek többsége a reprezentatívabb síremlékeken szerepel. A szlovák feliratok az 1960-as évek végéig folyamatosak, az utolsók az 1980-as évekből származnak (1981, 1985). Érdekesség, hogy míg az 1940-es évekig a szlovák feliratban is gyakran magyarul szerepelt a név, az utolsó évtizedekben a legtöbb esetben a teljes felirat szlovák nyelvű. Ezek között több esetben (1953, 1957, 1968) találkozhatunk magyar fonetikus írásmóddal is. A temető bejáratánál kapott helyet 2017-ben az I. és II. világháború, a lakosságcsere, Trianon és az 1956-os forradalom emlékmű-együttese. A régi, sérült kövek helyreállításával, felállításával és tudatos védelmével a temető egésze az egyéni és közösségi emlékezés példamutató, komplex terévé válhat.

Az ambrózfalvi temető

Az ambrózfalvi temetőt a település nyugati szélén, a Luther Márton utca mellett alakították ki. A legrégebbi, XIX. századi rész az északkeleti fertályban található. Ennek területét jelenleg sűrű bozótos fedi, a területen mintegy tucatnyi sírkő található, több közülük ledőlt, félbetört, reprezentatív síremlék – fele arányban szlovák, illetve magyar nyelvű felirattal.¹⁷ A XX. század első évtizedeiből származó sírhelyek a temető keleti-délkeleti részében fekszenek, a sírkövek száma kevés, kisméretűek és többségükben magyar nyelvűek. A temető elhanyagolt részéből a község kiemelte *Kosztra* Tivadar János (1816-1888) evangélikus lelkész magyar nyelvű síremlékét, amelyet a ravatalozó mellett állíttatott fel. A ma használt, rendezett parcellákban a temetkezés az 1930-as évek végén kezdődött. Itt található az első, eredeti helyükön álló szlovák nyelvű, latin betűs síremlékek (1940, 1944, 1947). A legrégebbi szlovák sírköveket a régi temetőből áthozott kövek képezik (1900, 1928, 1942). A temető vizsgálatából kiderül, hogy már a két világhá-

¹⁷ Csirik László fényképei és állapotrogzítása alapján.

ború között dominánssá vált a magyar nyelvű sírkőállítás a szlovák beszélő családokban is. A szlovák feliratok szórványosan láthatók az 1960-as évekig készült sírköveken (1965, 1967), az utolsó kései példa 2016-ból származik. Gót betűs sírfeliratot nem találtunk a temetőben, a régi részből kiemelt síremlékek alapján úgy tűnik, hogy ilyenek nem maradtak fenn. A jelentősebb síremlékek közé tartozik *Chován* János feleségének *Czabarka* Erzsébetnek (1920–1938) alvó női arcot mintázó szoborral és arcképpel díszített síremléke, valamint a szerb *Nicsovics* György földbirtokos és feleségének obeliszkje (1900). A lakosságcsere során betelepítettek síremlékei évtizedekig külön halmazt képeztek, tájolásuk is eltérő.

Összegzés

Tótkomlós és környéke temetőiben az elmúlt másfél-két évszázad helyi funerális kultúrájának emlékeit találhatjuk meg. A néhány, véletlenszerűen megmaradt fejfás síron, valamint a forma, felirat, nyelv, motívumkincs és méret tekintetében is sokszínű síremlékeken keresztül kirajzolódik a közösségek társadalmi, gazdasági és kulturális sokszínűsége. A sírkövek, feliratok és motívumok hasonlósága a térségen belül jól kirajzolódik, hiszen ugyanazok a sírkövesek készítették őket. A XIX. században gyakori a makói *Glück*, a századfordulótól kezdve pedig a tótkomlói *Szokolay* és *Dohányos*, kifejezetten reprezentatív síremlékek esetében pedig a békéscsabai *Werner Ede és Társa*, valamint *Rosenbaum* kőfaragó cégjelzése. A történelmi mozgások, a lakosságcsere hatását jelzi, hogy a régebbi sírköveken a házastársak, szülők előre felírt neve mellé már nem került halálozási dátum, sok jelentős síremlék is gazdátlanul maradt.

A temetők egyben a településeket alapító és évszázadokon keresztül építő szlovákság nyelvhasználatának és identitásának dokumentumai. A sírkövek sematizálódásával, majd az 1960–70-es években a nyelváltás tendenciájának felerősödése révén¹⁸ az utolsó szlovák formulák eltűnésével a szlovák funerális kultúra jellegzetességei végérvényesen a múlt részévé váltak. Ez az emléktanyag azonban rendkívül sérülékeny, ezért szükséges a mielőbbi, effektív védelem. Vizsgálataink alapján Tótkomlóson és környékén a temetők mindegyike, legalábbis az egyes kiemelt részek, védendő. Tótkomlóson az Újtemető, Pitvaroson a régi temető egésze történelmi temetőnek minősül. Érdemes lenne a történelmi fordulópontnak tekinthető lakosságcsere megelőző, azaz 1947 előtti, jelentékeny felépítménnyel bíró, fenntartható síremlékeket a saját helyükön megőrizni. A régi síremlékek által kézzelfoghatóvá válik a személyes és közösségi múlt. A gondozott, védett történelmi temetők a mai lakosság és a településről elszármazottak számára egyaránt az emlékezés fontos, szimbolikus jelentőségű terei lesznek, amelyeknek örökségi értéke – megfelelő kezelés mellett – az idő múlásával egyre nőhet.

Dr. Kállai Ernő jelentésében a nemzetiségi épített örökség kapcsán a temetők vonatkozásában is releváns javaslatokat olvashatunk: „A kisebbségi közösség szereplőivel együttműködve szélesíteni kell a nemzetiségek épített örökségének bemutatási lehetőségét, meg kell találni azokat az ismeretterjesztési módokat, amelyek a helyi ismeretekre alapozva a nemzetiségi adatokkal kiegészítve felállított nyilvántartás adataival kiegészülve pontos képet adnak a kisebbségek építészeti értékeiről. Gondoskodni kell arról, hogy mindezeket a megóvandó értékeket a helyi és a tágabb értelemben vett közösség, annak nemzetiségi és nemzetiséghez nem tartozó tagjai, óvodások, iskoláskorúak, tulajdonosok, és szomszédok, kutatók és érdeklődők megismerhessék, és tehessenek védelmük érdekében.”¹⁹

A felelősségünk nagy, hiszen, ahogy *Szigethy Balázs*, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának vezetőségi tagja fogalmazott: „Tisztában kell lennünk azzal, hogy egyszer, egy következő generáció számára a jelenkor megmaradó része jelenti majd az örökséget, a kulturális örökséget.”²⁰

Helyi szlovák népviseletbe öltözött fiatal lány színezett képe a pitvarosi temetőben (1940-es évek)

¹⁸ Gyivicsán, 2010. 204.

¹⁹ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának 2010. évi jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról. 320.

²⁰ ICOMOS Híradó XVII. évf. 5. sz. 4. Szigethy Balázs írása. http://epa.oszk.hu/02600/02686/00012/pdf/EPA02686_ICOMOS_Hirado_2009_10.pdf (letöltés ideje: 2020. május 11.)